

*Шульжук Н. В.,**доцент кафедри стилістики та культури української мови
Рівненського державного гуманітарного університету*

ПАРЦЕЛЯЦІЯ У СТРУКТУРІ ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті схарактеризовано комунікативно-прагматичні параметри парцельованих конструкцій у структурі українського діалогічного дискурсу. Відзначено, що парцеляція як явище експресивного синтаксису уможливило передачу комунікативно значущих смислів у процесі діалогічної комунікації, виявляє високий прагматичний та експресивний потенціал.

Ключові слова: комунікативно-прагматичний аспект, діалогічний дискурс, парцеляція, парцелят, адресат, адресат, реченнєва модель, висловлювання.

Постановка проблеми. Наукові парадигми сучасного мовознавства зосереджені на пошукові того, як людина послуговується мовою як знаряддям спілкування – мовленнєвої діяльності, спрямованої на обмін інформацією для досягнення комунікативної мети. Це призвело до формування й розвитку такого напрямку в науці про мову, як комунікативно-прагматичний, що розвинувся на базі структурно-системного уявлення про її рівневу організацію, проте виявляє можливості мови як засобу передачі комунікативно значущих смислів під час спілкування. Потрапляючи із лінійної системно-структурної площини в комунікативно-прагматичний простір, мовна одиниця виявляє нові ознаки. Саме тому сьогодні мовознавці зосереджують увагу на таких одиницях спілкування, як висловлювання та дискурс.

Висловлювання – мінімальна «клітинка» спілкування, яка, взаємодіючи з іншими висловлюваннями, утворює більшу одиницю – дискурс. Якщо речення – «схема, що відображає типізовані (абстраговані) риси множинності реалізацій в реченні-висловлюванні» [1, с. 27], то висловлювання породжує комунікативна ситуація, компонентами якої є мовець і адресат, мотиви і цілі спілкування; інтенції адресата, його оцінки, емоції, ставлення до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата. У висловлюванні мовець здійснює актуалізацію, коли виділяє важливу для адресата інформацію та ставить її в позицію реми.

Високий ступінь антропоцентричності, демократизм, запрограмованість на відповідний комунікативний ефект, високий прагматичний та експресивний потенціал, жвавість та непередбачуваність діалогічної комунікації привертає увагу до неї носіїв мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ізольовані висловлювання не завжди містять зміст, який виникає як «смісловий приріст на базі присупозицій та імплікацій у діалогічній взаємодії» [1, с. 16], що зумовило необхідність вивчення специфіки синтаксичної організації діалогу в працях Т. Винокур, О. Ваяхіної, П. Дудика, Н. Глаголева, Г. Інфантової, Н. Шведової, М. Михліної, І. Святогора, О. Шаройко, Г. Чумакова, І. Морозової, Н. Шульжук та ін. Комунікативні параметри діалогічного мовлення дослідили А. Балаян, К. Саломатов, Г. Сергєєва, Н. Теплицька, М. Шафіро, Т. Колокольцева, Н. Формановська тощо.

У мовознавчих дослідженнях представлена й специфіка окремих явищ діалогічного синтаксису. Так, еліптичні конструкції у складі діалогічних єдностей досліджували І. Морозова, В. Шульгіна, незакінчені побудови – О. Ваяхіна, А. Цой, лінгвістичні основи явищ надлишковості та економії – Н. Глаголев, особливості синтаксичного зв'язку між діалогічними репліками – К. Гузєєва та Е. Трофімова, семантико-синтаксичні особливості діалогу – М. Гаврильєв, стилістичні параметри діалогу – Г. Чумаков та ін.

Оскільки діалогічне мовлення передбачає наявність як вербальних складників, так і невербальних, то вважаємо за доцільне послуговуватись терміном «діалогічний дискурс», який характеризується такими комунікативними властивостями, як: наявність мовця й адресата, комунікативних ролей; можливість взаємного накладання ходів; тематична єдність; перевага спонтанного мовлення; шаблонність мовленнєвої взаємодії; імпліцитність мовного вираження; переважно усний спосіб здійснення; значна роль невербальних засобів; національна специфіка [2, с. 12].

Іманентні особливості діалогічного дискурсу зумовлюють використання в ньому висловлювань, співвідносних як з типовими реченнєвими моделями, так і комунікативних одиниць, що в конкретних умовах мовленнєвої ситуації зазнали видозмін, перетворень, ускладнень, втілених у порядку слів, інтонації, редукції компонентів, семантичних нашаруваннях, зміщенні синтаксичної перспективи тощо. Асоціативний принцип організації діалогічного дискурсу зумовлює наявність у ньому приєднання, одним з підвидів якого окремі дослідники вважають парцеляцію. Очевидно тому деякі вчені, фактично висвітлюючи специфіку парцельованих структур, називають їх приєднувальними (В. Рінберг, М. Шафіро, Н. Шведова та ін.). Нам імпонує думка тих лінгвістів, які суперечність між логіко-граматичною структурою речення і його зовнішньо-інтонаційним вираженням розглядають як самостійне явище – парцеляцію (В. Белошاپкова, М. Кравченко, С. Марич, Н. Плющ, В. Покусаєнко). Окремі статті й дослідження не творять цілісного уявлення про парцеляцію як явище експресивного синтаксису, з чим і пов'язуємо актуальність нашої наукової розвідки.

Пріоритет у вивченні парцеляції належить таким дослідникам, як В. Виноградов [3], А. Загнітко [4], Н. Плющ [5], Ю. Ванников [6], К. Іванчикова [7], О. Сковородников [8], П. Дудик [9], Л. Кадомцева [10], Т. Шевченко [11; 12], М. Кравченко [13].

Мета статті – з'ясувати комунікативно-прагматичні параметри та функційно-стильове призначення парцельованих конструкцій у структурі діалогічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Слідом за А. Загнітком, парцельованою конструкцією вважатимемо «частину простого або складного речення, утворену при його членуванні на декілька висловлень у зв'язку з певною комунікативною ідеєю і винесену за межу синтаксичної структури – речення» [14, с. 526].

При цьому винесення одного з елементів реченнєвої структури за її межі зумовлює створення окремого висловлювання, що посилює смислову значущість уміщеної в ньому інформації, актуалізує її, надає виразності, хоча між частинами зберігається формальна і смислова залежність.

Запропоновані у статті аспекти вивчення парцельованих конструкцій у діалогічному дискурсі узгоджуються з настановами функційної лінгвістичної парадигми, яка «не виключає ідеї системно-структурної організації мови, але на передній план висуває питання її функціонування й інтегрує власне функційний, антропоцентричний та прагматичний принципи розгляду явищ мови і мовлення» [15, с. 10]. Останній є важливим для розуміння дискурсної ролі та прагматичної орієнтації парцельованих конструкцій.

Передумовою виникнення інтонаційної розчленованості єдиної граматичної структури є суперечність між лінійною організацією речення та нелінійним характером мислення, наприклад: «Буває ночами не сплю та все розгадюю: що ж то було за шаманство? **Що за криваве затьмарення на всіх нас тоді найшло?**» (О. Гончар); «**Може, якраз Джмелік тут ні при чому. Хоча, звичайно, він наволоч**» (Г. Тютюнник). Як бачимо, пунктуаційно-інтонаційний поділ наведених конструкцій на дві частини (перша з них – базова структура, друга – парцелят) фіксує не стільки формальний розрив синтаксичних зв'язків у них, скільки є засобом емоційно-експресивного виділення їх частин. Наші спостереження засвідчили, що ступінь парцеляції різних членів речення або його предикативних частин залежить від їх емоційної насиченості, змістової вагомості, а також від ступеня граматичної самостійності.

У структурі простого речення-репліки в ролі парцелятів були зафіксовані як головні члени («**Ще якісь брудні слова. Регіт**» (В. Лис); «**Вони огидні, чужі. Противні**» (В. Лис); «**От і ти роззублена. І стривожена**» (В. Лис)), так і другорядні («**Взяли і пішли ходором навколо. Легко, свobodно**» (У. Самчук); «**Сашко Терентьєв сказав. По старій дружбі**» (В. Лис); «**Говорили до пізньої ночі. Про землю, про дерманські новини, про рідню**» (У. Самчук)).

У діалогічному дискурсі поширеною виявилася й парцеляція в структурі складного речення як елементарного («**Стільки не ждуть. І ти не жди**» (В. Лис); «**Перебудь до вечора у Галі Басаврючки. А потім щось придумасмо**» (Г. Тютюнник); «**Так навіщо ж ми стягалися, недоїдали, несли отой гіркий карбованець? Щоб ви п'ятами кивали та німцєві город за городом oddавали?**» (С. Журахович); «**Тільки я відчувала цей тиск з усіх твоїх життєвих правил і всього правильного життя. Яке не стало моїм**» (В. Лис); «**Наші не повернуться, – похмуро сказала одна. – Так що нема чого берегтися**» (В. Міняйло); «**Де ото стільки вошей набралося на вашого чалого? Що ви й не впізнали його?**» (Є. Гуцало); «**Правильна мама. Усе розраховано**» (В. Лис); «**Шкури не здеру. Християнин же я**» (У. Самчук); «**Ти на батька не лютую. Він тебе вигодував**» (Г. Тютюнник)), так і багатоконфiгентного («**Ліпше не чекай на щось більше. Бо хіба ж ви не бачите, як виглядає сьогодні «наш батько»**» (У. Самчук); «**Вистачить їм того, що захопили. Якщо не подавляться**» (С. Журахович); «**Чи й справді ви, Іване Павловичу, вірите, що на тій одрізаній сотці колгосп заживе багатства? Коли отак щиро... по-людському сказати?..**» (В. Міняйло)).

У межах складного речення найчастіше зазнають парцеляції частини, що за своєю структурою і змістом відповідають підрядним реченням причини та мети. Наприклад:

«**Кажи зараз! Бо тут тобі кінець**» (В. Барка); «**Ти завжди мався на силі. Бо вовкулака**» (С. Журахович); «**Вихователька казала, що вони не повинні запізнитися. Бо сьогодні день народження**

комсомолу» (В. Лис); «**То він хотів звідти дістати козацьку шаблю! І козацький пістоль! Аби оборонитися від них!**» (Є. Гуцало); «**Навіщо ж ти тоді нас викликав? – скитів Дорош. – Щоб плескати тобі в долоні?**» (Г. Тютюнник).

Додатково експресією позначені парцеляти, що є однорідними підрядними частинами і створюють ефект динамізму, емоційної напруги: «**А невістку підберіть собі самі. Щоб тиха була, не чорнорота. Щоб Вас шанувала, щоб Санька за нею не поневіряться**» (В. Міняйло); «**Яка ж то правда, що стоїть на неправді? Що кров'ю вмилась? Що смертю дихає?**» (Є. Гуцало); «**Хай би знали. Хто все життя мені зіпсував. Хто весняну мою душу спустошив**» (О. Гончар); «**Просто кажі. Щоб я чув твій голос. Щоб на рік вистачило**» (В. Лис).

Нерідко в діалогічному дискурсі представлені й частини незакінчених (обірваних) парцельованих предикативних одиниць, які є вдалим засобом передачі схвильованого мовлення, драматичних ситуацій, наприклад: «**Я прошу в тебе, донечко, пробачення... І в мамі...**» (В. Лис); «**Це ж Прокіп Дудка прощається з усіма, каже всім правду... Ту правду, що тайв так довго за душею...**» (Є. Гуцало); «**Таки видав Павло Голоха... Що партійна...**» (Є. Гуцало); «**Уже вилюковий. Якщо його вчасно виявити... Якщо...**» (В. Лис).

З метою концентрації уваги адресата мовлення на певному сегменті висловлювання мовець нерідко послуговується парцелятами, в яких повторюються окремі компоненти базової структури, стилістично розширюючи та поглиблюючи її зміст, наприклад: «**Виходить, щось таки вона значить у цьому житті. Щось таки значить**» (В. Лис); «**Тоді скажи мені, звідки ж береться браконьєр? Браконьєр різних рангів, у різних сферах, чи не стає він надто помітною постаттю часу?**» (О. Гончар); «**Вони щось мусять означати. Щось означають**» (В. Лис); «**А там і жнива... Перші жнива на новому місці**» (У. Самчук); «**Проте біля Києва і ми їм духу дали. Добре дали, що не одного земля свята ковтнула і вже не поверне**» (Г. Тютюнник); «**То місто таке. Дуже велике місто і гарне**» (У. Самчук).

Наведені приклади переконливо доводять, що парцельованість речення розширює його інформативність, інтенсифікує значення компонентів, надає виразності, а сам парцелят виконує функції акцентування, доповнення, уточнення й емоційного виокремлення вміщеної в ньому інформації.

Проте парцеляція має не лише текстотвірний потенціал і є засобом емотивної експресії в текстовій організації мовленнєвого масиву, членування репліки на декілька висловлень відбувається і у зв'язку з певною комунікативною ідеєю, прагматичною орієнтацією та національною специфікою діалогічного дискурсу. Так, прив'язаність українців до землі, родини, церкви є важливим складником їхнього менталітету, а процес догляду за власним полем є потужною силою духовного наповнення справжнього господаря, що й репрезентують репліки героїв роману «Волинь» У. Самчука: «**Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе ество, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля**»; «**Чи ж бо ми покинули наш край та й поволочилися б кудись, мов цигани, у світ за очі? І церкву, і рідню, і могили**»; «**Ні. На те він і батько. Лютий, могутній, без милосердя. Як розгіваний Бог**».

Висновки. Своєрідність форми вираження, змісту та прагматичної орієнтації парцельованих конструкцій не є виявом порушення правил синтаксичної парадигматики й синтагматики, це спосіб пристосування їх формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної організації до комунікативних потреб діалогічної комунікації в умовах конкретної мовленнєвої ситуації з метою узгодження смислових позицій адресата та адресанта.

Перспективу подальших наукових пошуків у контексті порушеної проблеми пов'язуємо з вивченням парцеляції в структурі діалогічного дискурсу на матеріалі інших функційно-стильових різновидів української мови з метою виявлення комунікативно-прагматичних універсалій діалогічної комунікації.

Література:

1. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический аспект. М.: Рус. яз., 2002. 216 с.
2. Безугла Л.Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2009. № 867. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Вип. 60. С. 7–14.
3. Виноградов В.В. К вопросу о дифференциации явлений парцелляции и динамического присоединения. Вопросы языкознания. 1981. № 3. С. 98–109.
4. Загнітко А.П. Комунікативно-естетичні перетворення українського речення в художньому стилі. Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. Донецьк: ДонДУ, 2000. Вип. 6. С. 142–148.
5. Плющ Н.П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису. Українська мова і література в школі. 1981. № 1. С. 68–71.
6. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. М.: Рус. яз., 1975. 296 с.
7. Иванчикова Е.А. Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции. Русский язык и советское общество: Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. М.: Наука, 1968. С. 277–301.
8. Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: опыт системного исследования. Томск: Томский ун-т, 1981. 255 с.
9. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. К.: Наук. думка, 1973. 288 с.
10. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. К.: Вища шк., 1986. 183 с.
11. Шевченко Т.В. Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2007. 20 с.
12. Шевченко Т.В. Парцеляція як засіб емотивної експресії в текстовій організації мовленнєвого масиву. Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. Донецьк: ДонНУ, 2005. Вип. 13. С. 364–367.
13. Кравченко М.В. Явище парцеляції в сучасній українській мові. Мовознавство. 1980. № 1. С. 26–29.
14. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Донецьк: Дон НУ, 2001. 663 с.
15. Колокольцева Т.Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи. Волгоград: Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2001. 260 с.
16. Конопленко Н.А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2007. 186 с.

Шульжук Н. В. Парцеляція в структурі діалогічного дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект

Анотація. В статті охарактеризовані комунікативно-прагматичні параметри парцельованих конструкцій в структурі українського діалогічного дискурсу. Зазначено, що парцеляція як явище експресивного синтаксису дозволяє передавати комунікативно значимі смисли в процесі діалогічної комунікації, проявляє високий прагматичний і експресивний потенціал.

Ключові слова: комунікативно-прагматичний аспект, діалогічний дискурс, парцеляція, парцелянт, адресант, адресат, модель пропозиції, висловлювання.

Shulzhuk N. Parceling in a dialogue discourse structure: communicative and pragmatic aspect

Summary. It has been outlined communicative and pragmatic characteristics of parceled constructions in a structure of Ukrainian dialogue discourse. It is pointed out that parcelling as a phenomenon of expressive syntax makes it possible to present meaningful senses in a communicative aspect during the process of dialogue communication, reveals high pragmatic and expressive possibilities.

Key words: communicative and pragmatic field, dialogue discourse, parcelling, parcelling unit, addresser, addressee, sentence model, utterance.